

DOI: 10.15421/272103

УДК 1:930.19 (043.5)

С. Айтов

*Дніпровський національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна, Україна, Дніпро*

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ЯК СУЧАСНОЇ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

E-mail aytovspartak@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9049-5865

Анотація. Досліджено складну проблематику впливу соціально-культурних чинників на виникнення історичної антропології як сучасної філософії історії. Методологія даної праці заснована на реалізації принципів комплементарності, структурності, діалогічності. У студії зазначеної проблематики були залучені методи: філософської герменевтики, системно-структурний, міждисциплінарний. Виникнення і становлення історичної антропології як сучасної філософії історії втілилися у етапах генези і «тотальної історії», початкових у розвитку цієї науки. В їх межах сформувалися онтологічні, гносеологічні і аксіологічні засади, значущі для подальшого розвитку історично-антропологічних концепцій. Так, в онтологічній сфері було генеровано рефлексивне поле наукових пошуків: масова психологія суспільств Західної Європи доби Середньовіччя і Раннього Нового Часу, їх свідомі і підсвідомі уявлення про світ, установки суспільнозначущої поведінки, різноманітні форми життєдіяльності й повсякденного життя, релігійні і парарелігійні вірування. У гносеологічній сфері було утворено «методологічний інструментарій»

історично-антропологічних студій, який засновувався на теоретичних підходах до подій і процесів минулого як до наукової проблеми і широкого міждисциплінарного діалогу; концепції довгого часу історії як такого, протягом якого змінюється ментальність суспільств. Аксіологічна сфера сформувалася у розумінні людини як головного об'єкта історично-антропологічних студій і важливого чинника історичної динаміки, який здійснює на останню вельми значний вплив. Формування зазначених змістовних площин історичної антропології відбулося під суттєвим впливом соціально-культурних процесів першої половини минулого століття. Серед них слід виокремити процеси «масовизації» суспільств; значну ідеологізацію суспільної свідомості багатьох країн світу, передусім європейських; широке розповсюдження ідеологічних систем як правого (нацизм, фашизм), так і лівого (комунізм, соціал-демократизм) спрямування, котре супроводжувалося всеохоплюючою вірою великих мас населення в істинність їх постулатів; поразка нацистських соціально-політичних моделей й ідеологій у Другій світовій війні; початкова фаза утворення соціально-психологічних основ «суспільства споживання». Дані соціокультурні тренди стимулювали в історичній антропології орієнтацію на вивчення і осягнення масової психології суспільств минулого в її підсвідомому й свідомому елементах як сутнісно важливих чинників причинності й змісту їх історичної динаміки. Дослідження і аналіз ментально-культурного горизонту каузальності, особливостей і перспектив розвитку процесів минулого усіх рівнів виявилися основним завданням історично-антропологічних концепцій.

Ключові слова: філософія історії, історична антропологія, соціально-культурні чинники, генеза, становлення.

S. Aytov

*Dnipro National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan, Ukraine, Dnipro*

SOCIAL-CULTURAL FACTORS OF THE GENESIS AND FORMATION OF THE HISTORICAL ANTHROPOLOGY AS THE MODERN PHILOSOPHY OF HISTORY

Abstract. This article investigates the complicated problem of historical anthropology as the modern philosophy of history social-cultural factors of it genesis and formation. The methodology of this work is based on the principles of complementarity, structurality, and dialogue. Studied problems include methods: philosophical hermeneutics, systemic-structural, interdisciplinary. The emergence and formation of historical anthropology as a modern philosophy of history were embodied in the stages of genesis and «total history», the initial development of this science. Within them, ontological, epistemological and axiological principles were formed, which are significant for the further development of historical and anthropological concepts. Thus, in the ontological sphere a reflective field of scientific research was generated: mass psychology of Western European societies of the Middle Ages and Early Modern times, their conscious and subconscious ideas about the world, attitudes of socially significant behavior, various forms of life and everyday life, religious and parareligious. In the epistemological sphere, a «methodological toolkit» of historical and anthropological studies was formed, which was based on theoretical approaches to the events and processes of the past as a scientific problem and a broad interdisciplinary dialogue; the concept of a long time of history as such, during which the mentality of societies changes. The axiological sphere was formed in the understanding of man as the main object of historical and anthropological studies and an important factor in historical dynamics, which has a very significant impact on the latter. The formation of these meaningful planes of historical anthropology took place under the significant influence of socio-cultural processes of the first half of the last century. Among them are the processes of «massification» of societies; significant ideologization of the public consciousness of many countries, especially European ones; widespread ideological systems of both right (nazism, fascism) and left (communism, social democracy) direction, which was accompanied by an all-encompassing belief in the truth of their postulates of the masses; the defeat of Nazi socio-political models and ideologies in World War II; the initial phase of the formation of socio-psychological foundations of the «consumer society». These socio-cultural trends stimulated in historical anthropology the focus on the study and comprehension of the mass psychology of societies of the past in its subconscious and conscious elements as essential factors of causality

and the content of their historical dynamics. Research and analysis of the mental and cultural horizon of causality, features and prospects for the development of past processes at all levels were the main task of historical - anthropological concepts. To some extent, the sociocultural context of the first half of the last century created an objective social and scientific need for historical anthropology as a modern philosophy of history for a relevant understanding of complex sociocultural processes, both past and less relevant and present. In contrast to their understanding of the large dimensions of historical processes, economic, geocultural, georeligious, historical anthropology focuses on the analysis of socio-psychological everyday behavioral and cultural foundations of the whole variety of historical processes. This gives her the opportunity to deeply understand the causes and essence of historical dynamics, reasonably comprehend alternatives to its projection into the future.

Keywords: philosophy of history, historical anthropology, social-cultural factors, genesis, formation.

Вступ. Проблема виокремлення та осмислення соціокультурних чинників перших етапів розвитку історичної антропології як сучасної філософії історії і особливостей їх впливу на розвиток цієї дисципліни досить фрагментарно висвітлені у науковій літературі. У цьому дослідницькому просторі бачимо вивчення окремих питань, які слабо корелюють між собою і не становлять цілісної пізнавальної системи.

Так, загальні відомості про розвиток різноманітних теоретичних напрямів історичної антропології наведено у праці М. М. Крома. Він детально простежив розвідки цієї науки у вивченні психології й культури суспільств минулого, але вважав неможливими їх концептуальне узагальнення. Соціально-культурне підґрунтя генези і становлення історичної антропології він розглядає вельми побіжно [10, с. 4–6], що впливає із загального підходу вченого до розуміння сутності і теоретичного потенціалу даної науки.

Певні відомості про вплив соціально-культурного контексту на виникнення і становлення історично-антропологічних студій мітяться у працях їх класиків. Зокрема М. Блок у останній роботі «Апологія історії» згадував про увагу до різних проявів суспільної психології, чуток і їх швидкого розповсюдження серед широких людських мас під час своєї участі у подіях Першої світової війни. Дослідник вважав ці спостереження початком свого наукового інтересу до аналізу масової психології суспільств минулого [2, с. 46–48]. Перше велике дослідження М. Блока «Королівдворцотворці» було реалізоване під впливом цих вражень і міркувань.

У праці Л. Февра йдеться про період генерування М. Блоком та його однодумцями у Страсбурзькому університеті й інших наукових центрах Франції теоретичних підходів історичної антропології до вивчення соціально-психологічних основ розвитку середньовічного суспільства [11, с. 133–135]. Однак ці відомості торкаються переважно висвітлення мікрокультурних зв'язків М. Блока з колегами й майже не містять інформації про вплив широкого соціально-культурного контексту на генезу історично-антропологічних досліджень.

Ф. Бродель навів дані про вплив на власну творчість наукових постатей М. Блока й Л. Февра і їх інноваційних ідей та про задум й історію праці над «Середземномор'ям часів Філіпа II», котра стала однією із теоретичних основ концепції «тотальної історії» [6]. Втім, вчений оминув аналіз питання ролі соціально-культурних процесів у створенні власних теоретичних студій.

Ж. Дюбі, один із учнів Ф. Броделя і засновників наступного етапу динаміки історичної антропології – «історії ментальностей», зазначив провідну роль досліджень автора теорії довгого часу у формуванні концепцій останньої [9, с. 50–52]. Але вчений простежив саме науковий вплив теорій свого визначного попередника. Осмислення проблем дії соціально-культурного контексту як на генерування теоретичних підходів самого Броделя, так і на розповсюдження його теорії у науковому середовищі лишилося за межами студії Ж. Дюбі.

Відповідно до аналізу зазначеного вище кола теоретичних проблем, **метою даної роботи** є виокремлення і аналіз соціально-культурних чинників виникнення

й становлення історичної антропології як сучасної філософії історії у порівнянні з сучасними їм важливими філософсько-історичними концепціями.

Методи дослідження. Методологія даної роботи заснована на принципах, комплементарності, структурності, діалогічності й ґрунтується на фактологічному, концептуальному й критичному матеріалі, який міститься у працях сучасних вітчизняних та іноземних фахівців з філософії історії. Відокремлення і дослідження соціально-культурних чинників виникнення і становлення історичної антропології як сучасної філософії історії було реалізовано на підставі низки дослідницьких методів. До них належать, зокрема, методи: філософської герменевтики, системно-структурний, міждисциплінарний. Залучення у даній роботі наведених наукових методів мало на меті досягнення низки когнітивних завдань.

Застосування принципу комплементарності та методу філософської герменевтики орієнтується на розуміння соціально-культурних чинників виникнення і становлення історично-антропологічної площини сучасної філософії історії через з'ясування їх змісту.

Реалізацію системного принципу й системно-структурного методу має на меті аналіз теоретичних зв'язків сукупності соціально-культурних чинників як цілісності, котрі сприяли створенню й розвитку історичної антропології як сучасної філософії історії на перших етапах її розвитку.

Застосування принципу діалогічності та міждисциплінарного методу у дослідженні має на меті осмислення впливів соціально-культурних факторів на формування історично-антропологічних концепцій та особливостей формування їх «теоретичного інструментарію».

Результати дослідження. Історична антропологія, як сучасна філософія історії, пройшла у власній динаміці низку концептуально-теоретичних етапів, кожен із яких був значною мірою зумовлений тогочасними соціально-культурними процесами. Виникнення і становлення концепцій і важливих теоретичних підходів історичної антропології відбулося у першій половині ХХ століття. Вони втілювалися в етапах генези й «тотальної історії» [1, с. 215], котрі сформували онтологічні, гносеологічні і аксіологічні засади подальшого розвитку цієї науки.

Етап генези історичної антропології реалізувався у період 1930 – 1940-х років. Виникнення онтологічних, гносеологічних і аксіологічних основ даної науки має джерелом дослідження й теоретичні підходи французьких вчених М. Блока, Л. Февра та їх однодумців, котрі об'єднали творчі розвідки соціальної і психологічної площин минулого у інтелектуальному просторі «школи «Анналів». Важливим внеском дослідників у подальший розвиток історично-антропологічних концепцій стало звернення до аналізу психологічно-культурного чинника в усьому його розмаїтті як головного об'єкта вивчення і дослідження минулого. Зокрема М. Блок вважав важливим аналіз масової психології суспільств середньовічної Європи [3, с. 320–322], Л. Февр приділяв значну увагу аналізу емоційної сфери психіки середньовічного соціуму [12, с. 113–114].

Людина розглядалася у рефлексивному полі історично-антропологічних досліджень як головний актор історичних подій. Масові уявлення про світ, розумові й поведінкові стереотипи, ірраціональні вірування та забобони прибічники «школи «Анналів» вважали значущим чинником розвитку середньовічного соціуму, основного об'єкта своїх студій.

Формування етапу генези історичної антропології відбулося у просторі соціокультурних процесів, котрі реалізувалися після Першої світової війни. Серед них слід виокремити «масовизацію» суспільства, яку зазначив Х. Ортега-і-Гассет, розвиток радикальних соціально-політичних рухів (фашизму і націонал-соціалізму), піднесення масштабних рухів лівої ідеологічної спрямованості (соціал-демократичних і комуністичних, профспілкових). Активна участь великої кількості людей у соціально-політичних процесах і діяльності політичних партій ґрунтувалася на ірраціональній, і по суті, релігійній вірі в істинність постулатів ідеологічних систем.

«Масовизація» суспільно-політичних відносин у першій третині ХХ ст. має джерелом суттєве зростання кількості людей із середньою та вищою освітою, наслідком чого стала активна участь різною мірою освічених мас у зазначених ідеологічних та політичних проєктах. Великі групи людей, а не тільки політичні й фінансово-промислові еліти, можливо, уперше в історії стали учасниками величезних соціально-політичних процесів. Вони діяли значною мірою під впливом власних уявлень про світ і вірувань у певні ідеологеми.

Дані соціально-культурні чинники значною мірою зумовили формування рефлексивного поля етапу генези історичної антропології. Проблематика масової психології суспільства як значущого чинника історичної динаміки стала основною в історично-антропологічних студіях початкового періоду їх розвитку. Аналіз «картин світу», характерних для різних суспільств минулого, бачення світу і релігійних уявлень, головним чином доби Середньовіччя, складає теоретичне підґрунтя наукових розвідок М. Блока та Л. Февра.

Ці фактори сприяли утворенню засадничих для історичної антропології гносеологічних установок. До них належать осмислення подій і процесів з точки зору світобачення його учасників й орієнтація дослідника на постановку запитань до минулого, що має наслідком вивчення історичного процесу як проблеми.

Наведені теоретично-методологічні підходи суттєво відрізняються від сучасних творчості М. Блока і Л. Февра філософічно-історичних концепцій К. Маркса й О. Шпенглера. Для марксистського розуміння історії основним чинником динаміки минулого виступають економічні інтереси соціальних класів й матеріальні фактори. Теорія автора «Присмерку Європи» засновується на трактовці історичного процесу як сукупності циклічного розвитку великих культур людства. Відповідно до цієї концепції, культурні чинники визначають особливості і спрямованість історичної динаміки.

Отже, теоретичні праці К. Маркса та О. Шпенглера досліджують мегарозмірності минулого, економічну та геокультурну, й лишають за межами аналізу осмислення ментальних засад історичних процесів, що складає онтологічну, гносеологічну і аксіологічну основу історичної антропології як сучасної філософії історії.

Етап «тотальної історії» динаміки історичної антропології відбувся у 1940 – 1950-х рр. і змістовно проявився у теоретичних підходах і концепціях Ф. Броделя. Згідно з науковими поглядами французького дослідника, багатоаспектні процеси минулого мають осмислюватися системно й орієнтуватися на комплексне вивчення усіх чинників історичного розвитку [8, с. 10]. Ф. Бродель був учнем М. Блока і Л. Февра, і розділяв пізнавальний ідеал міждисциплінарного аналізу історичної динаміки й розуміння ментально-культурних факторів як важливого елемента її каузальності.

Відповідно до зазначених дослідницьких установок, вчений значну увагу приділив осмисленню суспільно-психологічних чинників історичних процесів, у тому числі підсвідомих [6, с. 14]. Суттєвим теоретичним досягненням Ф. Броделя виявилось створення теорії «довгого часу» [4], котра диференціює типи і плин історичного розвитку залежно від їх змісту.

Коротким історичним часом, за теорією вченого, є час, у якому відбуваються політичні події; середнім – час економічних процесів; довгим він називає час, протягом котрого змінюються ментальні стереотипи, психологічні установки і «картина світу», притаманні певному суспільству минулого. Останній має розмірність століть й у просторі теоретичних розвідок дослідника фактично виступає основою розвитку економічних й політичних процесів.

Дані пізнавальні підходи Ф. Бродель втілює у аналізі причин і сутнісних особливостей динаміки великих історичних об'єктів: «цивілізаційного регіону» Середземномор'я другої половини XVI ст. [7], багатоаспектних засад становлення капіталістичної світ-системи, історичного розвитку французької держави і суспільства. Аналіз ментально-культурного горизонту зазначених мегаоб'єктів минулого у широкому міждисциплінарному діалозі і соціально-гуманітарними (соціологія, соціальна психологія, етнологія, демографія) і природничими (фізична географія, кліматологія)

дисциплінами мав засадниче значення у науковій творчості і теоретичних розвідках дослідника.

Утворення другого етапу динаміки історичної антропології відбувалося під впливом значущих соціально-культурних процесів, серед яких слід зазначити: поразку ідеологій націонал-соціалізму й фашизму і відповідних суспільно-політичних рухів та організацій майже в усьому світі; участь величезної кількості людей у глобальних за географічним простором і змістом подіях Другої світової війни; початок формування соціально-психологічних засад «суспільства споживання» у країнах Західної Європи і у Сполучених Штатах.

Загальним у даних процесах є всесвітній характер, участь у них величезної кількості представників різних країн і наочно репрезентований образ людини як активного учасника історичних подій. Чітко проявився й став усвідомлюватися багатьма фахівцями у сфері соціально-гуманітарних наук та пересічними громадянами глобальний характер соціально-економічних і політичних взаємозв'язків людства, взаємозалежності різних регіонів і культур планети.

Концепція «тотальної історії» Ф. Броделя значною мірою ґрунтується на рефлексії цих суспільно-культурних процесів. Вона осмислює ментально-культурні і соціально-економічні аспекти історичної динаміки макрорегіонального та світового рівнів. Формування психологічних і економічних засад «суспільства споживання» як нової для свого часу фази розвитку капіталізму ініціювало аналіз вченим «бачення світу», повсякденного життя і норм соціальної поведінки як значущих чинників становлення глобальної капіталістичної економіки.

Одночасно з історично-антропологічними концепціями Ф. Броделя впливовими у філософічно-історичних розвідках виявилися марксистська теорія і теорія «осьового часу» К. Ясперса. Концепції марксизму були спрямовані на осмислення суспільно-економічної й політичної проблематики. Події Другої світової війни з її наслідками та формування засад «суспільства споживання» стимулювали розвідки і аналіз ними історичної динаміки у парадигмі економізму, що полишило за межами студій вивчення і розуміння психологічних і культурних чинників минулого.

У теорії К. Ясперса реконструйовано і з'ясовано вплив на історичні процеси особливих, найбільш значущих епох розвитку людства («осьового часу»). Основними у їх формуванні мислитель вважав духовно-релігійні чинники, й у цьому сенсі сучасні К. Ясперсу соціально-культурні процеси вплинули на його розвідки протилежно, порівняно з економічним детермінізмом марксистських студій історичної динаміки. Вадою цієї концепції є те, що, по суті, нерозробленими лишилися питання про причини і алгоритми розвитку «осьових часів». Не було з'ясовано вплив на динаміку даних епох і минулого у цілому соціально-психологічних факторів.

На відміну від марксистських теоретичних розвідок і праць К. Ясперса, історично-антропологічна концепція Ф. Броделя інтегрувала у рефлексивне поле філософічно-історичних пошуків осмислення ментально-культурного чинника динаміки минулого на рівні окремих країн (Франція), макрорегіонів (Середземномор'я) та глобальному (утворення засад становлення капіталістичної світ-системи). У схемі філософічно-історичних теоретичних підходів мислителя аналіз соціопсихологічного, поведінкового і культурного горизонту історичних процесів виявляється пізнавальною основою розуміння економічної й гео економічної площин останніх.

Висновки. Виникнення і становлення історичної антропології як сучасної філософії історії втілювалися в етапах генези і «тотальної історії», початкових у розвитку цієї науки. В їх межах сформувалися онтологічні, гносеологічні й аксіологічні засади, значущі для подальшого розвитку історично-антропологічних концепцій. Так, у онтологічній сфері було генеровано рефлексивне поле наукових пошуків: масова психологія суспільств Західної Європи доби Середньовіччя і Раннього Нового Часу, їх свідомі і підсвідомі уявлення про світ, установки суспільнозначущої поведінки, різноманітні форми життєдіяльності й повсякденного життя, релігійні і парарелігійні вірування.

У гносеологічній сфері було утворено «методологічний інструментарій» історично-антропологічних студій, який засновувався на теоретичних підходах до подій і процесів минулого як до наукової проблеми і широкого міждисциплінарного діалогу; концепції довгого часу історії як такого, протягом якого змінюється ментальність суспільств.

Аксіологічна сфера сформувалася у розумінні людини як головного об'єкта історично-антропологічних студій і важливого чинника історичної динаміки, який здійснює на останню вельми значний вплив.

Формування зазначених змістовних площин історичної антропології відбулося під суттєвим впливом соціально-культурних процесів першої половини минулого століття. Серед них слід виокремити процеси «масовизації» суспільств; значну ідеологізацію суспільної свідомості багатьох країн світу, передусім європейських; широке розповсюдження ідеологічних систем як правого (нацизм, фашизм), так і лівого (комунізм, соціал-демократизм) спрямування, котре супроводжувалося всеохоплюючою вірою великих мас населення в істинність їх постулатів; поразка нацистських соціально-політичних моделі й ідеології у Другій світовій війні; початкова фаза утворення соціально-психологічних основ «суспільства споживання».

Дані соціокультурні тренди стимулювали в історичній антропології орієнтацію на вивчення і осягнення масової психології суспільств минулого в її підсвідомому й свідомому елементах як сутнісно важливих чинників причинності й змісту їх історичної динаміки. Дослідження й аналіз ментально-культурного горизонту каузальності, особливостей і перспектив розвитку процесів минулого усіх рівнів виявилися основним завданням історично-антропологічних концепцій.

Певною мірою можна сказати, що соціокультурний контекст першої половини минулого століття створив об'єктивну суспільну й наукову потребу у виникненні історичної антропології як сучасної філософії історії для релевантного розуміння складних соціокультурних процесів як минулого, так (з меншим ступенем актуальності) і сучасності.

Дослідження і осмислення історичною антропологією ментально-культурного горизонту історичної динаміки суспільств, макрорегіонів й світ-системи минулих епох визначило її оригінальність по відношенню до сучасних першим етапам її розвитку впливових філософічно-історичних концепцій: марксистської, культурно-історичної О. Шпенглера, осьового часу К. Яспера.

На відміну від осмислення ними великих розмірностей історичних процесів, економічної, геокультурної, георелігійної, історична антропологія акцентує увагу на аналізі соціально-психологічних повсякденно-поведінкових і культурних засад усього різноманіття історичних процесів. Це дає їй можливість глибоко розуміти причини і сутність історичної динаміки, обґрунтовано осмислювати альтернативи її проєкції у майбутнє.

REFERENCES

1. *Aytov, S. Sh.* (2018). *Suchasna filosofiya istorii: istorico-antropoloichnyy gorizont* [Modern philosophy of history: historical-anthropological horizon]. Dnipro: LIRA, 368 s. (in Ukrainian).
2. *Bloc, M.* (1973). *Apologiya istorii. Feodal'noe obshchestvo* [Apology of the history. Feudal society]. Moscow: Nauka, 307 s. (in Russian).
3. *Bloc, M.* (2002). *Feodal'noe suspil'stvo* [Feudal society]. Kyiv: Edition «Vsesvit», 526 s. (in Ukrainian).
4. *Braudel, F.* (1977). *Istoriya i social'nye nauki. Istorychnyy protyag* [History and social sciences. Historical duration]. *Filosofiya i metodologiya istorii*. Moscow: Progress, s. 115–143 (in Russian).
5. *Braudel, F.* (1995). *Material'na tsyvilizatsiya, ekonomika i kapitalizm* [Material civilization, economy and capitalism]. *Tom 1. Structury povsyakdannosti: mozhlyve i nemozhlyve*. Kyiv: Osnova, 541 s. (in Ukrainian).
6. *Braudel, F.* (1984). *Svidetel'stvo istorika* [Historian evidence]. *Frantsuzskiy ezhegodnik 1982*. Moscow: Nauka, s. 174–189 (in Russian).

7. *Braudel, F.* (2002). Sredizemnoe more i Sredizemnomorskiy mir v epohu Filippa II [Mediterranean Sea and Mediterranean world in Philippe II age]. *Tom. I*. Moscow: Yazyki slavyanskoy kultury, 495 s. (in Russian).
8. *Braudel, F.* (1994). Chto takoe Frantsiya? [What is France?]. *Tom. I* Moscow: Izdatel'stvo Sabashnikovyh, 406 s. (in Russian).
9. *Dubi, G.* (1991). Razvitie istoricheskikh issledovaniy vo Frantsii posle 1950 goda [Historical researches development in France after 1950 year]. *Odissey 1991*. Moscow: Nauka, s. 48–59 (in Russian).
10. *Krom, M. M.* (2010). Istoricheskaya antropologiya. Uchebnoe posobie [Historical anthropology. Educational textbook]. Sankt-Peterburg: Evropeyskiy universitet, Kvadriga, 214 s. (in Russian).
11. *Febvre, L.* (1991). Mark Blok i Sratsburg (vospominaniya o velikom istorike) [Marc Bloc and Stratsburg (memories of great historian)]. Moscow: Nauka, s. 130–145 (in Russian).
12. *Febvre, L.* (1991). Chuvstvitel'nost' i istoriya [Sensitiveness and history]. *Boi za istoriu*. Moscow: Nauka, s. 109–125 (in Russian).

Received 11.02.2021.

Received in revised form 12.03.2021

Accepted 15.03.2021